

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS INFORMATIKAI KAR
FÖLDTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA
GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZ TANSZÉK

**A VÁROSI DIVERZITÁS ÉS A VÁROSREHABILITÁCIÓ
KAPCSOLATÁNAK TÁRSADALOMFÖLDRAJZI VIZSGÁLATA
JÓZSEFVÁROSBAN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Horváth Dániel

Témavezető:
Dr. Kovács Zoltán
tanszékvezető egyetemi tanár

Szeged
2019

1. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

Budapest a posztszocialista térség hagyományosan sokszínű nagyvárosa, a VIII. kerület pedig egyike a főváros legheterogénebb városrészeinek. Ennek ellenére a városrehabilitáció társadalmi hatásait vizsgáló kutatások eddig kevés figyelmet fordítottak a társadalmi sokszínűség vizsgálatára, valamint a városrehabilitáció különböző típusainak eltérő társadalmi-gazdasági hatásainak feltárására. A doktori kutatás középpontjában egyrészt a *városi sokszínűség* (diverzitás), másrészt a *városrehabilitáció* vizsgálata állt. Európában az elmúlt fél évszázadban gyökeres változáson mentek keresztül a nagyvárosi társadalmak. A leglényegesebb változások között említhető a növekvő társadalmi-gazdasági polarizáció, a fokozódó földrajzi mobilitás, valamint az erősödő térbeli-társadalmi elkülönülés. Ez idő alatt a városrehabilitáció gyakorlata is jelentősen átalakult. A belvárosi területek állam által irányított városrekonstrukciós programjai helyett a globális tőke által erősen befolyásolt komplex városrehabilitációs beavatkozások váltak általánossá. Budapesten a szervezett városrehabilitáció gyakorlata az 1990-es évek második felétől terjedt el széles körben, ennek is tulajdonítható, hogy a városrehabilitáció társadalmi hatásaival foglalkozó vizsgálatok a 2000-es évek második felétől váltak gyakorivá.

A nemzetközi szakirodalomban az 1980-as évekig a társadalmi-gazdasági különbségek feltárása és a szegregációs vizsgálatok álltak a nagyvárosokat érintő társadalomföldrajzi érdeklődés középpontjában. Az 1990-es évektől egyre inkább a társadalmi-gazdasági felértékelődés, a népességcserével járó dzsentrifikáció vizsgálatára helyeződött a hangsúly. A 2000-es évek végén új kutatási irányzatként bontakozott ki a *diverzitáskutatás*, ami a társadalmi és kulturális különbségek észlelésével, egyenlőtlenségeivel, interakcióival, térbeli megjelenési formáival és ezek politikai vonatkozásaival foglalkozik (VERTOVEC, S. 2007, 2010). A kutatási irányzaton belül a 2010-es években jelent meg a *hiperdiverzitás* koncepciója (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013), amely a doktori kutatás elméleti részének keretét adja.

Budapest vonatkozásában a szegregáció vizsgálatok jellemzően a kerületek közötti összehasonlítás szintjén mutatták ki Józsefváros fokozatosan romló társadalmi-gazdasági helyzetét az 1990-es években (1. táblázat). Később, a 2000-es évek elején megindított szervezett városfelújítási tevékenységnek köszönhetően a kerület egyes részein a társadalmi-gazdasági felértékelődés jelei mutatkoztak, ezért a városrehabilitáció társadalmi hatásaival foglalkozó tanulmányok rendszerint a *dzsentrifikáció* jelenségét vizsgálták. Ekkortól jelentek meg a kerületi léptékű, de már városnegyedekre koncentráló elemzések. Az utóbbi évekre tehető a hazai szakirodalomban a diverzitáskutatás elméletével és empirikus kutatási eredményeivel foglalkozó tanulmányok megjelenése, melyek kitérnek Budapest és Józsefváros diverzitásának változására is.

1. táblázat A nagyvárosi térbeli-társadalmi vizsgálatok főbb jellemzői az elmúlt évtizedekben

Időszak	Kutatás tárgya	Elemzés léptéke	Földrajzi keret
1990-es évek	szegregáció	fővárosi	kerület
2000-es évek	dzsentrifikáció	kerületi	városrész
2010-es évek	diverzitás	városrészi	szomszédság

Forrás: saját szerkesztés

A doktori kutatás Józsefvárosban, Budapest VIII. kerületében zajlott, amely egyike a főváros társadalmilag és etnikailag legváltozatosabb, egyúttal leglátványosabban átalakuló területeinek.

2. A KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A doktori vizsgálataim általános célja, hogy a városrehabilitáció társadalmi hatásait új szemszögből világítsam meg, egyrészt az általánosan elterjedt szegregációs és dzsentrifikációs vizsgálatok helyett a társadalmi keveredésre helyezzem a hangsúlyt, másrészt felhívjam a figyelmet a különböző városrehabilitációs stratégiák eltérő hatásaira, végül rámutassak a városi sokszínűség és városrehabilitáció kapcsolatára.

A doktori kutatás *elméleti célja* a városrehabilitáció különböző típusainak meghatározása, a beavatkozások hazai és nemzetközi fejlődéstörténetének felvázolása, rendszerbe illesztése, a városrehabilitációval kapcsolatos elméleti megközelítések vizsgálata és kritikai elemzése, értékelése. A dolgozat teoretikus célját képezi továbbá, hogy a hazai geográfiában eddig hiányzó elméleti kereteket (pl. szuperdiverzitás, hiperdiverzitás), fogalmakat részletesen tárgyaljam, valamint a dolgozat empirikus kutatása révén hozzájáruljak a hazai diverzitáskutatás (*diversity studies*) eredményeinek bővítéséhez. A doktori kutatás *empirikus célja* a hazai városrehabilitációs modellek meghatározása, másrészt Józsefváros diverzitásának a rendszerváltozást követő időszakban végbemenő változásának feltárása, ezen belül a városrehabilitáció társadalmi hatásainak feltérképezése különös tekintettel a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény tekintetében. A kutatás gyakorlati célja továbbá, hogy feltárja Józsefváros térbeli-társadalmi folyamatait, és rávilágítson a folyamatokat kiváltó legfontosabb tényezőkre, konfliktusokra. A dolgozat *szakpolitikai célja*, hogy a különböző területi alapú városrehabilitációs stratégiák, Józsefvárosban megvalósított eltérő modellek városi diverzitásra gyakorolt hatásain keresztül ajánlást fogalmazzak meg a várospolitikai szereplői számára a társadalmilag fenntartható városfejlesztés szempontjait szem előtt tartva.

Az előzőekben leírtak alapján a kutatás fő kérdéseit az alábbiakban foglalom össze:

- 1) Miként alakult át a városrehabilitáció nemzetközi és hazai gyakorlata, milyen eltérések és hasonlóságok mutathatók ki a városrehabilitációs modellek között és hogyan értékelhetők a Józsefvárosban megvalósított programok?
- 2) Miként változott Józsefváros diverzitása a rendszerváltozást követő időszakban, és milyen tényezők, jellegzetességek mutathatók ki ebben az átalakulásban?

- 3) Milyen módon hatott a városrehabilitáció Józsefvárosban a városi diverzitás átalakulására, különösen a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény vonatkozásában?
- 4) Mennyire mutathatók ki jellegzetes eltérések a társadalmi hatások tekintetében a különböző területi alapú városrehabilitációs stratégiák megvalósítása nyomán?
- 5) Mennyire igazolható az a széles körben elterjedt állítás, mely szerint a városrehabilitáció hosszú távon törvényszerűen az érintett városrész társadalmi homogenizációját erősíti?

3. ALKALMAZOTT KUTATÁSI MÓDSZEREK

A doktori kutatás empirikus vizsgálata két részből állt, egyrészt a városrehabilitáció képezte az elemzések tárgyát, másrészt Józsefváros társadalmi-gazdasági sokszínűségét helyeztem görcső alá. Az elemzések a kvantitatív elemzési módszerek mellett kvalitatív vizsgálati eszközöket egyaránt tartalmaztak. A módszertan megválasztásának hátterében annak felismerése állt, hogy a modern nagyvárosok többrétegű és rendkívül összetett sokszínűségét sokkal célszerűbb az egyének és csoportok szintjén vizsgálni, a kapcsolatok és hálózatok feltárására is lehetőséget nyújtó kvalitatív eszközökkel, a hagyományos, elsősorban statisztikai adatokra épülő, strukturális megközelítésű kvantitatív eszközökkel szemben.

A városrehabilitáció elméletének és gyakorlatának elemzése során elsősorban a szakirodalom elemzésére helyeztem a hangsúlyt, ugyanakkor a statisztikai adatok mellett támaszkodtam a helyszíni terepbejárások tapasztalataira is. Józsefváros térbeli-társadalmi viszonyait a következő *kvantitatív* elemzési módszerrel vizsgáltam: munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálat, disszimilitási index számítás, szegregációs index számítás. A rendszerváltozást követő időszak során végbement változások elemzéséhez a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálási, valamint a Budapesti Statisztikai Adatok Rendszere (B-STAR) adatait vettem alapul. A földrajzi vizsgálatot Józsefvároson belül 77 körzet és 11 városrész, valamint Budapesten belül kerületi szinten végeztem el.

A kvantitatív vizsgálathoz foglalkozási adatokat használtam. A foglalkozás a társadalmi-gazdasági státusz meghatározásának széles körben elfogadott indikátora, valamint segítségével meghatározható az egyén társadalmi hierarchiában betöltött szerepe is (MORGAN, B. 1980). A foglalkozási típusok meghatározására a Foglalkozások Egységes Nemzetközi Osztályozási Rendszerének (International Standard Classification of Occupations, röviden: ISCO) felosztását alkalmaztam, amely az egyik legelfogadottabb osztályozás a munkaerőpiac tagolódásának vizsgálatára. A doktori kutatás keretében nyolc foglalkozási csoportból a társadalmi-gazdasági státusz szerint három csoportot képeztem, ez alkotta az elemzések alapját.

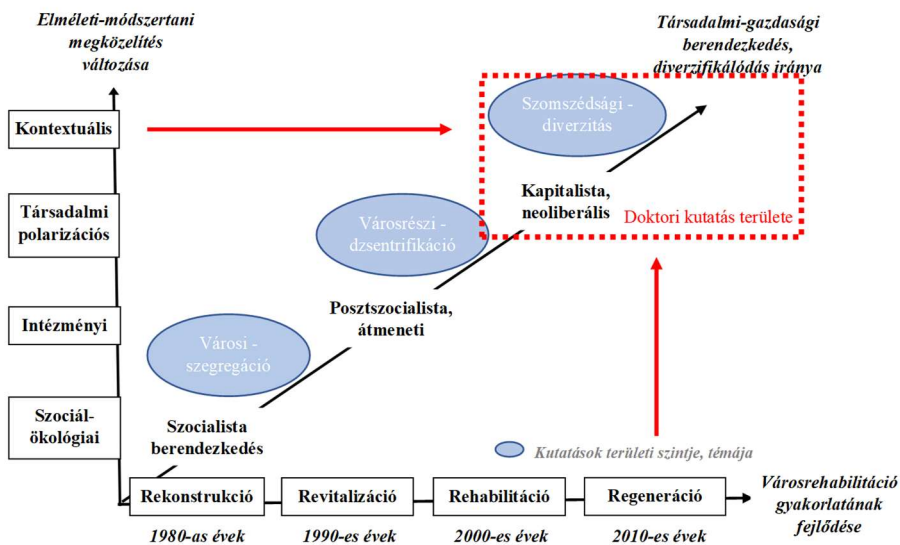
A térbeli-társadalmi vizsgálatok nemzetközi trendjének megfelelően a doktori kutatás során a kvantitatív módszerek mellett *kvalitatív* módszereket alkalmaztam. A hiperdiverzitás koncepcióját (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013) alapul véve a városi diverzitást a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény szempontjain keresztül vizsgáltam, bemutatva a sokszínűség lehetséges pozitív és negatív vonásait. Továbbá a kutatás során figyelmet fordítottam a lehetséges konfliktusok bemutatására is. A városi sokszínűség társadalmi-gazdasági, szociális és etnikai szempontból történő megközelítése, valamint az életmódok, az attitűdök és a tevékenységek diverzitással való összefüggéseinek feltárása tekintetében először a *szakpolitikai diskurzusokat* vettem górcső alá. A doktori kutatás során a dokumentumelemzés mellett a közigazgatás különböző szintjeiről kiválasztott szereplőkkel, szakértőkkel, valamint civil szervezetek és helyi kezdeményezések képviselőjével készültek interjúk. A doktori kutatás keretében 50 lakossági interjú készült a diverzitás *lakossági megítélésének* feltárása céljából, különösen a társadalmi kohézió és társadalmi mobilitás szempontjából. A kiválasztás során törekedtem arra, hogy a lakóhely, az életkor, a nem, a képzettség és a foglalkozás szempontjából a megkérdezettek csoportja leképezze a kerületi lakosság sokszínűségét. A *gazdasági teljesítményre* vonatkozó vizsgálatok a Józsefvárosban 36 vállalkozóval és vállalkozói szempontból 4 kulcsszereplővel folytatott interjúkon alapultak.

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

4.1. A városrehabilitáció elméletének és gyakorlatának vizsgálata

Vizsgálataim azt mutatták, hogy a hazai városrehabilitáció az elmúlt három évtizedben jelentősen átalakult (1. ábra). Az 1980-as évek városrekonstrukciós beavatkozásaitól, az 1990-es évek tömbrehabilitációs kezdeményezésein keresztül, a 2000-es évekre jellemző integrált, szociális típusú városrehabilitációkig a városmegújító beavatkozások egyre összetettebbekké váltak. A Nyugat-Európában jól elkülöníthető fejlődési szakaszok Budapesten jelentős részben egymásra tolódtak. Budapesten a városrehabilitáció átalakulásában meghatározó szerepe volt az Európai Unió támogatási rendszernek 2000 után. 2010-től egy új korszak bontakozott ki a városrehabilitáció terén, melyben az állami szerepvállalás erősödése figyelhető meg. Napjainkban Budapesten az eltérő rehabilitációs modellek hatására kimutatható a városrehabilitáció diverzifikálódása (környezet-, gazdaság-, és társadalomfejlesztő rehabilitáció).

1. ábra A diverzitás a térbeli-társadalmi vizsgálatok és a városrehabilitáció kontextusában

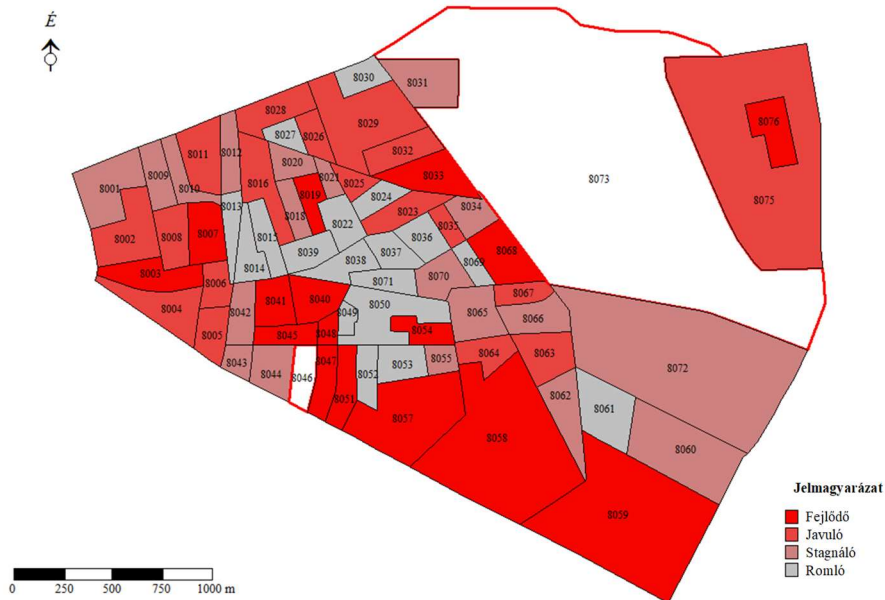
Forrás: saját szerkesztés

4.2. Józsefváros térbeli-társadalmi átalakulásának vizsgálata

A doktori kutatás kvantitatív vizsgálatai kimutatták a józsefvárosi lakosság társadalmi-gazdasági státuszának emelkedését, amely egybevág a hazai és nemzetközi tendenciákkal. A változást kiváltó tényezők elsősorban a gazdasági paradigmaváltást kísérő dezindusztrializáció, a szolgáltató munkahelyek bővülése, valamint a lakosság iskolázottsági szintjének jelentős javulása (KOVÁCS, Z.-SZABÓ, B. 2015). A munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálatából az látszik, hogy Józsefváros – a felzárkózás ellenére – 2011-ben is egy kevésbé fejlett, a Budapesti átlagtól elmaradó városrész volt. Az elemzés kimutatta, hogy városnegyedek szintjén a lakosság társadalmi-gazdasági státuszának emelkedése roppant egyenlőtlenül ment végbe. A Magdolna-, és az Orczy-negyed esetében az átlagosnál kisebb elmozdulás volt tapasztalható, ami a két negyed további leszakadására utalt. Az Orczy-negyed esetében a városrehabilitáció elmaradása játszott vezető szerepet. A Magdolna-negyed esetében a szociális városrehabilitáció pedig csak a jelentősebb leszakadás mérséklését érte el. A Corvin-negyedben a városrehabilitáció drasztikusan átalakította a helyi lakosság társadalmi-gazdasági összetételét, melynek eredményeként 2011-re a negyed felzárkózott a Palotanegyed szintjére. 2011 után vélhetően a kerület felzárkózási folyamata folytatódott, melyet az utóbbi évek ingatlanpiaci és munkaerőpiaci statisztikái támasztanak alá.

A körzet szintű elemzés valamelyest árnyalta a városnegyed szintű vizsgálat eredményeit, hiszen látható, hogy a prosperáló negyedek is magukban foglaltak stagnáló, vagy akár romló lakókörnyezeteket, illetve a lecsúszó negyedekben is fellelhetőek voltak fejlődő körzetek (pl. a Teleki tér a Magdolna-negyeden belül, az Orczy tér az Orczy-negyeden belül). Ugyanakkor a körzetszintű elemzés nagyvonalakban visszatükrözte a városrészi szintű vizsgálat eredményeit, hiszen a Palotanegyed, vagy a Corvin-negyed fejlesztéseinek kedvező hatása a helyi társadalom státuszának átalakulásában tetten érhető volt (2. ábra).

2. ábra Józsefváros lakosságának társadalmi-gazdasági átalakulása 1990-2011 között

Forrás: KSH 1990., 2011. évi népszámlálás alapján saját szerkesztés

A doktori kutatás disszimilitás-index számításának eredménye, hogy 1990 és 2001 között körzetszinten nőtt a különböző foglalkozási csoportok közötti térbeli elkülönülés, egyfajta homogenizáció ment végbe a helyi társadalomban. Ezzel szemben 2001 és 2011 között a disszimilitási index értékei csökkentek, ezáltal a helyi társadalom keveredése volt megfigyelhető Józsefvárosban. Figyelemre méltó, hogy ezek az eredmények eltérnek KOVÁCS Z. és SZABÓ B. (2015) fővárosi szintű eredményeitől. Budapesten 1990 és 2011 között a térbeli elkülönülés egyes foglalkozási csoportok között fokozatosan erősödött, emellett egyre szélesebb körben bontakozott ki. Ez azt mutatta, hogy a VIII. kerület és a főváros térbeli-társadalmi folyamatai a társadalmi-gazdasági státuszt vizsgálva 2001-ben elváltak egymástól. 2001 és 2011 között Józsefvárosban a lakosság heterogenizációja következett be, ezzel szemben Budapesten a homogenizáció volt domináns.

Ebben a folyamatban vélhetően jelentős szerepet játszott a városrehabilitációs programok társadalmi hatása, a magasabb státuszúak beköltözése. Ezt a feltételezést támasztotta alá a doktori kutatás szegregációs index számítása is, amely szerint a 2011. évi szegregáció szintje Józsefvárosban elmaradt a 2001-ben mért értékektől, és a szegregáció szintje erősebb volt a magasabb státuszúak esetében, mint az alacsonyabb státuszú csoportoknál.

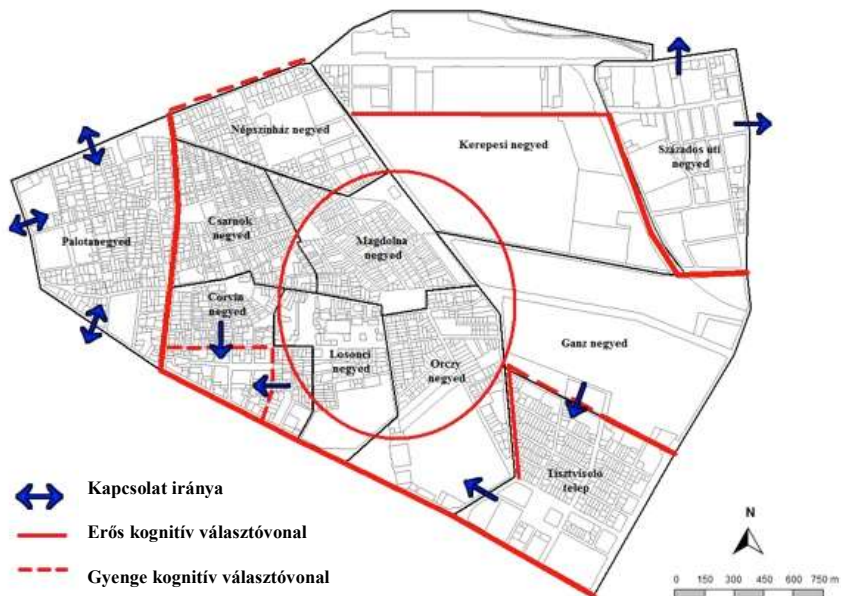
4.3. A városi sokszínűség lakossági megítélése

A lakossági megkérdezettek szerint a kerület diverzitása és a városrész sokszínűségének jelentősége az utóbbi időben növekedett Józsefvárosban, ugyanakkor a sokszínűségnek csak korlátozott szerepe volt a mindennapi életvitel és döntések befolyásolásában. A megkérdezettek többsége pozitív véleménnyel volt Józsefváros és Budapest belvárosának sokszínűségéről, főként a pezsgő városi élet, a differenciált lakáspiac, a munkahelyek, a szolgáltatások és funkciók gazdagsága miatt. A sokszínűség megítélése széles skálán mozgott (pl. szociokulturális jellemzők, tulajdonviszonyok, épített környezet). A sokszínűséget a legtöbb lakossági interjúalany Józsefváros legfőbb jellemzőjének tartotta, és a sokszínűség elsősorban az etnikai hovatartozás, és a társadalmi-gazdasági státuszban megnyilvánuló különbségekben mutatkozott meg.

A kutatás megerősítette, hogy Józsefváros a történelmi fejlődése és a közelmúltbeli városrehabilitáció következtében a lakások, a szolgáltatások, a szabadidő és a munkahelyek széles választékát kínálta. A lakosok tevékenysége azonban nem korlátozódott kizárólag a VIII. kerületre. A régi lakosok rendszerint széleskörű helyi társadalmi hálózatokkal és erősebb kapcsolatokkal rendelkeztek, míg az új lakosok kevesebb és gyengébb helyi kötelékekkel bírtak. Az észlelt szomszédság kiterjedése nagymértékben függött a válaszadók társadalmi-demográfiai jellemzőitől, a lakónegyed típusától, valamint a tartózkodási idő hosszától. Józsefváros külső határait a kerület középső és külső részén élő lakosok érezték jobban. Józsefváros belső részein (Palotanegyed) a kognitív külső határok elhalványultak, melyet részben egy ún. „belvárosi” identitással volt magyarázható.

A kerület belső határai közül a Nagykörút jelentette a legjelentősebb választóvonalat, amely elválasztja a Palotanegyedet a kerület többi részétől (3. ábra). A válaszadók úgy vélték, hogy a Nagykörút nemcsak funkcionális és morfológiai határ Józsefvároson belül, hanem társadalmi-gazdasági választóvonalat is jelöl. Hasonló térbeli-társadalmi és kognitív választóvonalat lehetett észlelni a Tisztviselőtelep esetében.

3. ábra Józsefváros negyedei és az észlelt földrajzi választóvonalak

Forrás: mélyinterjúk alapján saját szerkesztés

A választóvonalak megítélése a válaszadók lakóhelyétől is erősen függött. Letisztultabb határok voltak azonosíthatók a történelmi városrészekben (Palotanegyed, Tisztviselőtelep) és az átalakuló negyedekben (Magdolna-negyed, Corvin-negyed). Utóbbit magyarázta egyrészt, hogy a városrehabilitációs programok markáns törésvonalakat eredményeztek az egyes negyedek között. Másrészt a városrehabilitáció hozzájárult az identitásépítéshez, fontos viszonyítási pontokat hozott létre a városi térben, melyek hozzájárultak a határok pontosabb észleléséhez.

4.4. A városi sokszínűség hatása a társadalmi kohézióra

A doktori kutatás alapján nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy Józsefváros esetében a sokféleség előnyt vagy hátrányt jelent a társadalmi kohézió szempontjából. Az interjúkban és a szakpolitikai dokumentumokban a sokszínűség rendszerint negatív kontextusban, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásában jelent meg. Ugyanakkor a sokszínűség pozitív megítélése gyakran előfordult a helyi városfejlesztési programokban (pl. Magdolna Negyed Program), valamint a civil szereplők körében, akik kiemelt figyelmet fordítottak a közösségépítésre, a helyi kohézió erősítésére.

A lakossági megkérdezettek számára a sokszínűség társadalmi kohézióra gyakorolt hatásai ellentmondásosak voltak. Józsefváros hagyományosan befogadó kerület, ahol a kohézió, a szolidaritás mindig erős volt. Ez érződött különösen az alacsonyabb státuszú és régi lakosok körében. Ugyanakkor a dzsentrifikáció és a studentifikáció által kibontakozott társadalmi diverzifikációs folyamatok gyengítették a társadalmi kohéziót, mivel a népesség kicserélődése hozzájárult a korábbi társadalmi kapcsolatok gyengüléséhez. A kutatás kimutatta, hogy a városrehabilitáció különböző típusai eltérő mértékben járultak hozzá a lakosság kicserélődéséhez. A szociális városrehabilitáció esetében a társadalmi kapcsolatok felbomlása kevésbé érvényesült, míg a Corvin Sétány Program esetében a társadalmi keveredés magas fokú volt, és jelentős kihívást jelentett a társadalmi kohézió gyengülése.

Lényeges eredménye a kutatásnak, hogy az interjúalanyok felismerték Józsefváros sokszínűségét, de a legtöbbjük úgy vélte, hogy a sokszínűség gyengébb kohéziót eredményez. Ugyanakkor budapesti szinten a társadalmi kohézió szempontjából pozitív hatással volt, hogy Józsefváros a növekvő beköltözések, és a fokozódó társadalmi keveredés következtében olyan aktív, és magasabb státuszú népességgel bővült, melynek társadalmi kapcsolatai nagy részt Budapest más részeihez kötődtek. Ezáltal Józsefváros Budapesten belüli elkülönülése oldódhat.

4.5. A városi sokszínűség hatása a társadalmi mobilitásra

Az interjúk alapján nem állítható, hogy a sokszínűség egyértelműen pozitív vagy negatív hatással lett volna a józsefvárosi lakosság társadalmi mobilitására. A válaszadók a lakosság heterogenitását általában nem tekintették a társadalmi mobilitás fontos tényezőjeként. A megkérdezettek a munkakeresés során a szomszédsági, ún. gyenge kapcsolataik helyett általában személyes kapcsolataikra (pl. rokonok, barátok) támaszkodtak. Ezek a kapcsolatok gyakran Budapest más városrészeihez vagy más településhez kötötték a megkérdezetteket. Különösen az alacsony státuszú interjúalanyok esetében játszottak fontos szerepet a kerületen belüli kapcsolatok a társadalmi mobilitás szempontjából.

A kerületi lakásállomány és városi funkciók diverzitása lényeges tényező volt a társadalmi mobilitás szempontjából, melyre a városrehabilitációs programok jelentős hatást gyakoroltak. Az alacsony színvonalú épületek aránya magas volt a kerületben, de a folyamatban lévő városrehabilitáció eredményeként nagyszámú új vagy megújított lakás vált hozzáférhetővé a helyi lakáspiacon. A lakáspiaci sajátosságoknak (pl. az önkormányzati lakások magas aránya, a megfizethető lakásbérleti díjak, a viszonylag alacsony ingatlanárak) köszönhetően a Budapestre költözők közül sokan Józsefvárost választják belépési pontként. A kerület számos oktatási- és munkalehetőséget kínált az újonnan érkezők számára, emiatt Józsefváros ún. „ugródeszka” funkciót (MUSTERD, S.-VAN KEMPEN, R. 2007) töltött be a fővárosban belül.

A helyi lakáspiac és a funkcionális sokféleség pozitívan járult hozzá a társadalmi mobilitáshoz. A városi környezet munkaerőpiacra gyakorolt hatására vonatkozó szakirodalom gyakran hangsúlyozza a szomszédság szerepét, különösen az etnikai szegregáció tekintetében (FRIEDRICH, J. *et al.* 2003; MUSTERD, S. *et al.* 2008). A társadalmi mobilitás szempontjából a következtetés a társadalmi kohézióhoz hasonló. A társadalmi mobilitás és a sokszínűség közötti kapcsolat Józsefvárosban nem egyértelmű.

4.6. A városi sokszínűség vállalkozói megítélése

A szakpolitikai stratégiák elsősorban a kulturális és kreatív gazdaságot, az idegenforgalmat tekintették a sokszínűséghez leginkább kötődő gazdasági tevékenységnek. A budapesti és a kerületi szintű döntéshozatalban a sokszínűség és a gazdasági teljesítmény kapcsolata kevésbé volt kimutatható. A helyi vállalkozókkal folytatott interjúk alapján megállapítható volt, hogy a kerület sokszínűsége nem volt közvetlen hatással a vállalkozások megtelepedésére. Más tényezők (pl. családi hagyományok, készségek, munkaerőkínálat) felülmúlták a sokszínűség jelentőségét a vállalkozás indítása szempontjából. Mindemellett Józsefváros számos kedvező lehetőséget kínált a vállalkozók működése számára (pl. városközponti fekvés, megfizethető bérleti díjak, változatos kereslet), ezáltal a gazdasági teljesítmény szempontjából a diverzitásnak érzékelhető szerepe van.

A kutatás lényeges eredménye, hogy Józsefvárosban a vállalkozói szférán belül még mindig felülreprezentáltak a kényszervállalkozók, ugyanakkor megjelentek a prosperáló vállalkozások is (pl. szálláshely szolgáltatás, startupok), melyben kimutatható volt a városrehabilitáció helyi gazdaságra gyakorolt kedvező hatása. A hagyományos kisiparos és kiskereskedő vállalkozások a stagnáló vagy romló helyzetük kialakulásának okai között ritkán említették a városrehabilitációt, esetükben sokkal inkább makrogazdasági, strukturális, technológiai szempontok voltak azok, melyek hátrányosan érintették őket. A kutatás feltárta a vállalkozók közötti együttműködés és a kohézió gyengeségét. A vállalkozások nem profitáltak a helyi hálózatokból, azonban a relatív alacsony bérleti díjak, a magas vállalkozói aktivitás miatt Józsefváros a vállalkozók számára a jövőben is elsőszámú belépési pontot jelenthet a budapesti gazdasági térbe. A társadalmi sokszínűség egyértelmű pozitív hatását az etnikai háttérrel rendelkező vállalkozások észlelték (pl. kínai büfé, török húsbolt, perzsa élelmiszerbolt, vietnámi vegyesbolt, afrikai fodrász). A kerület sokszínűségének növekedése, a helyi társadalom átalakulása, a városrehabilitációs beavatkozások a kerület gazdasági teljesítményét kedvezően befolyásolták.

5. ÖSSZEGZÉS

- A városi népesség társadalmi-gazdasági differenciálódásával párhuzamosan a városrehabilitáció gyakorlata is sokszínűbbé vált több tényező együttes hatása miatt. A városrehabilitáció Nyugat-Európában jól elkülöníthető szakaszai Budapesten a rendszerváltozást követő időszakban egymásra tolódtak; néhány modellprogram révén a gyakorlat jelentős részben felzárkózott a nyugat-európai szinthez; 2010 után egy új korszak azonosítható az állami szerepvállalás erősödésével.
- A diverzifikálódó városrehabilitáció erőteljes hatást gyakorolt a városi sokszínűsége, mind a társadalom, mind a gazdaság és az épített környezet tekintetében. A kutatás kimutatta, hogy 2001 után a helyi társadalom heterogenitása a fővárosi folyamatokkal ellentétben nőtt, mely jelentős részben a városrehabilitációt kísérő dzsentifikációnak köszönhető.
- A különböző típusú városrehabilitációs beavatkozások eltérő hatást gyakoroltak a városi sokszínűsége, ezen keresztül a helyi társadalomra. A dolgozatban bemutattam, hogy a hiperdiverzitás társadalmilag érzékeny koncepciója alkalmas arra, hogy rámutasson ezekre az eltérő társadalmi hatásokra.
- A kutatás kimutatta, hogy Józsefváros sokszínűsége széleskörben észlelt és releváns tényező volt, azonban nem tartozott egyértelműen negatív, vagy pozitív megítélés alá. A sokszínűség a városfejlesztési dokumentumokban, az általános megítélés szintjén, és különösen a gazdasági teljesítmény szempontjából pozitív megítélés alá esett, azonban a konkrét intézkedések esetében, a politikai kommunikációban és számos esetben a lakossági megítélésben negatív kontextusban jelent meg.
- A kutatás alátámasztotta azt a széles körben elfogadott nézetet, hogy a városrehabilitáció, különösen a kezdeti szakaszában jelentősen növeli a társadalom heterogenitását, ezáltal számos esetben gyengíti a társadalmi kohéziót. A kutatás ugyanakkor rámutatott a városrehabilitáció diverzifikálódásának szerepére.

- Az eredmények alátámasztották azt a feltételezést, hogy a területileg koncentrált városrehabilitációs beavatkozások a társadalmi, szociális és közösségfejlesztési elemek révén hosszú távon tompíthatják a városrehabilitáció negatív hatásait.
- A társadalmi mobilitás tekintetében a sokszínűség nem tekinthető elsődleges vonzó tényezőnek, de Józsefváros ugródeszka funkciója egyértelműen megmutatkozott. Józsefvárosban a lakosság átlagos mobilitási szintje jelentősen nőtt az elmúlt három évtizedben, azonban ezzel párhuzamosan a dzsentifikáció és studentifikáció gyengébb társadalmi kapcsolatokat eredményezett.
- Megállapítható, hogy Józsefvárosban a diverzifikáció a vállalkozói szféra fiatalodását és korszerűsödését eredményezte. A városrehabilitáció számos pozitív hatást fejtett ki a helyi gazdaságra. A doktori kutatás eredménye, hogy a sokszínűség a gazdasági teljesítmény növekedésének lehetséges forrása lehet.
- A döntéshozóknak a városrehabilitációs programok társadalmi-közösségi elemeire több figyelmet indokolt fordítani, melyek a diverzitást értékékként kezelik. A társadalmi sokszínűség erősítése érdekében javasolt a tervezésbe és a döntéshozatalba a különböző szereplők bevonása. A szereplők közötti információáramlás, interakciók kedvezően hatnak a társadalmi kohézió mellett a társadalmi mobilitásra és a gazdasági teljesítményre egyaránt.
- Az alulról felfelé irányuló helyi kezdeményezések ösztönzése, a lakosság bevonására irányuló programok városrehabilitációs programokba való becsatornázása a diverzitást erősíti, és megoldást jelenthetnek a szomszédsági kapcsolatok erősítése és a társadalmi mobilitás szempontjából. Ezek a törekvések a társadalmilag fenntartható városok létrehozásának irányába hatnak.
- A társadalmilag érzékeny városrehabilitáció a diverzitás tartós erősítése révén megdöntheti azt a széles körben elfogadott nézetet, mely szerint a városrehabilitáció hosszú távon egyértelműen a homogenizációt erősíti.

6. A TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

- Horváth D.-Keresztes-Sipos A.-Lukácsné G.-Avar Z.-Virág D. B.-Hámori P. 2018. *Navigátor – Kézikönyv a társadalmi bevonáshoz*. Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 40 p.
- Fabula, Sz.-Boros, L.-Horváth, D.-Kovács, Z. 2017. *DIVERCITIES: dealing with urban diversity: the case of Budapest*. Utrecht University, Utrecht, 172 p.
- Fabula, Sz.-Boros, L.-Kovács, Z.-Horváth, D.-Pál, V. 2017. Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66 (2): 157-173.
- Boros, L.-Fabula, Sz.-Horváth, D.-Kovács, Z. 2016. Urban diversity and the production of public space in Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65 (3): 209-224.
- Horváth D. 2009. Egy új városrehabilitációs gyakorlat első tapasztalatai. In *Falu-Város-Régió* 11 (2): 81-83.
- Alföldi Gy.-Horváth D. 2009. Hogyan tovább? Egy részvételi folyamat fenntarthatóságának kérdései: Tapasztalatok Budapest-Józsefvárosból. *Földrajzi Közlemények*, 133 (4): 510-515.
- Alföldi Gy.-Czeglédy Á.-Horváth D. 2007. Egy ébredő városrész – részvételi típusú városmegújítás a Józsefvárosban. In: Kondor A. Cs.-Egedy T. (szerk.) *Városfejlődés és városrehabilitáció: budapesti és lipcsei tapasztalatok*, Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 101-110.
- Horváth, D.-Teller, N. 2008. An urban regeneration model: Local Community Participation in Neighbourhood Rehabilitation, Planning, and Implementation in Budapest's Eighth District Magdolna Quarter. *Local Governance Brief*, 9 (1): 47-52.
- Horváth D.-Teller N. 2008. Egy városmegújítási modell tapasztalatai. In: Alföldi Gy.-Kovács Z. (szerk.) *Városi Zöld Könyv - kulcs a fenntartható városhoz*, Építésügyi Tájékoztató Központ, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Rév8 Zrt, Budapest, 51-57.
- Kondor, A. Cs.-Horváth, D. 2008. Challenges and experiences of a participative green space development in Budapest-Józsefváros. *Urbani Izziv*, 19 (2): 174-182.